

Hemslöjd – är den otidsenlig?

Ett tvärsnitt genom hemslöjden av i dag på Sollerön

I 1974 års krönika skrev Liv Trotzig om hur Sollerö Hemslöjdsför-
ening bildades år 1950. Avsikten var att rädda den rika hemslöjds-
skatt och tradition, som fanns på Sollerön. Nu har ett kvartssekel
gått, och man frågar sig: hur har man lyckats?

För att få ett grepp om detta måste man först beakta vad hem-
slöjden betydde i gångna tider och vad den kan betyda nu. Hem-
slöjdsalstren i gamla tider var nödvändiga bruksting för familjens
behov: garn, vävnader, stickade saker, skor, smide, bohag av trä,
snart sagt allt man behövde i hem och hushållning. De knappa lev-
nadsförhållandena gjorde människorna påhittiga, och man använde
varje ledig stund till att frambringa livets nyttigheter. Pojken fick
börja tidigt att hantera kniv och trä och flickan textila material. Den
som varit med om detta vet, att känslan av tillfredsställelse var stör-
re än känslan av tvång. När en kvinna lade ut en lärftslänga till
blekning på marssnön, då var hon lycklig! Och att ”ha något för
händer” blev en nödvändighet, det gick så bra att tänka då, att
berätta och sjunga. Inte för inte ansågs skomakare vara goda tänkare
och filosofer.

1950-talet var en brytningstid för hemslöjden. Maskinerna hade
utvecklats och började bli herre över människan. Fabrikernas hjul
måste rulla, och ”slit och släng” blev en dygd. Syntetmaterial hade
gjort sitt intåg för att stanna, och slöjd som nödvändighet existerade
inte längre. Man var förhådd av vad maskinerna kunde åstadkom-
ma till ett relativt billigt pris. Men varorna, lika över hela landet för
att inte säga hela världen, kändes snart banala, opersonliga, vilket
fabrikerna sökte bota med ständigt nya mönster, nya färger och mo-
deller. Hemslöjden var ingen nödvändighet längre, men den blev ett
värde. Penningvärdet var inte enda värdemätaren. I den allmänna
rotlöshet som började inträda, blev hemslöjden en rot och förbin-

delselänk med det förgångna. ”Alla ting som behandlas med ömhet och kärlek blir besjälade”. Och det var som om bygdens ”själ” och särart var präglade i dessa alster och föremål av olika slag, som vuxit fram under oöverskådlig tid, ett växande som man på något sätt ville fortsätta, inte hugga av och ersätta med maskinprodukter enbart. Traditionen, händigheten och förmågan att skapa ville man bevara, bl. a. i Hemslöjdsföreningen.

Hur är det nu, tjugofem år senare? Läget är inte entydigt. Hemslöjd är inte numera enbart eller i första hand en hemmens angelägenhet utan betecknar vanligen slöjd, som tillverkas åt olika försäljare eller till avsalu och kan oftast betecknas som hantverk. Gränsen mellan hemslöjd och hantverk är därför så svårt att dra att de behandlas under samma begrepp. På Sollerön är det i huvudsak tre tillverkare, som är av större betydelse. Ingen besökare på Sold kan s. a. s. undgå dem, och de tillverkar varor av god kvalitet. De fordrar sitt eget kapitel, och vi ska återkomma till dem ett följande år. Det är ”Johnsons Hemslöjd” med koncentration på beklädnadsvaror och hemtextil samt försäljning av god hemslöjd från hela landet, ”Tolla Marianne”s keramiska konsthantverk, välkänt och uppskattat vida omkring, samt ”Sollerö Hemslöjd” som fr. a. specialiserat sig på gardiner, sollsömsdukar, tyger och delar till sollerödräkten samt kopiering av gamla vävnader. — Men goda hemslöjdare finns också på andra håll i Sverige, och även deras varor tillhandahålles här. Det är inte så enkelt att endast affärer med Sv. Hemslöjdsförb. etiketter har de goda varorna och alla de andra skräp. Köparen får nog i första hand lita till sitt eget omdöme och sin egen smak. Är man ute efter ortstypisk slöjd är det nog bäst att titta i botten eller höra sig för var varorna är tillverkade, annars kan man hitta ett utländskt varumärke där man minst hade väntat det. Men vill man ha en sådan sak till minne, så blir den i alla fall k ö p t på Sollerön.

Vi ska alltså för denna gång lämna ”de stora” och se på de små hemslöjdarna och på slöjden i hemmen. Vi ser där att slöjden bland kvinnorna gått tillbaka, medan det bland männen förekommer ett glädjande uppsving, inte minst bland pensionärer. Trapp Anders intar en rangplats. Hans originalitet sitter inte bara i den yttre fysionomien och det praktfulla tomteskägget. När man hör honom berättar om sina olika träslag — med latinska namn för exakthetens skull

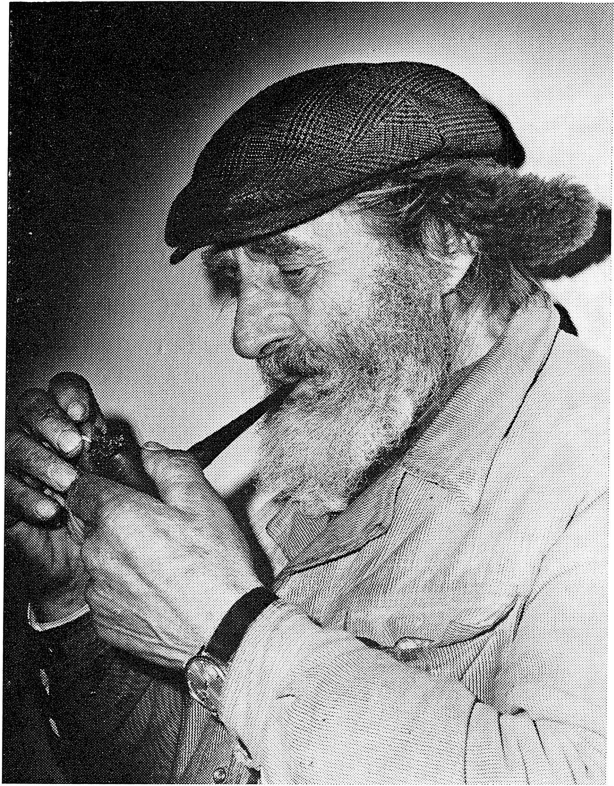
— och han visar sina alster, ”Made in Svarvkitt-fjos”, förstår man att hans liv och verk inte ryms i dessa rader utan fordrar sitt särskilda kapitel.

Först lägger man märke till att det nu åter byggs så många vackra timmerstugor lite här och var i byarna, både för att stå kvar på platsen och för att flyttas till en köpares tomt. — Omkring år 1950 tilläts inte timmerstugor, det skulle vara fasadtegel. Ewald H. förde en hård kamp mot olika myndigheter för att få komplettera Örjängården med en timmerbyggnad; det skulle vara fasadtegel även där, ansåg man. Det är skönt att den åsikten förändrats, för timmerstugorna har verkligen vuxit fram ur den gamla traditionen och passar in i landskapet. — Möbler, gedigna och präktiga och tillverkade efter egna mått och modeller — och till rimliga priser — göres också av yrkeskunnigt folk. Som exempel kan nämnas Bråmå Anders, en av de äldsta i laget, med bl. a. byggnadssnickrier, Erik Pettersson, som gör både timmerstugor och möbler, och Milå Nils, som har klockskåp till specialitet, men där finns många andra, som säkert är lika duktiga.

Svarvning och träslöjd i det mindre formatet har under senare år blivit allt mer framträdande. Kännedomen om olika träslag och deras möjligheter har ökat. Många äldre förnöjer sig och fördriver sin ensamhet med att forma små skålar, slevar, smörknivar och andra saker ur träet. Föremålen är ofta så vackra att se på och så ljuvliga som en smekning att ta i. Jag skulle gärna vilja nämna dem alla vid namn, dessa slöjdare, men jag skulle väl ändå missa någon. Men nog känner man att tingen kan tala ett tyst språk om ordlösa känslor för den som kan uppfatta det. Sommargäster, förvissa er om ett av deras alster, och ni är ett varaktigt och skönt minne rikare!

Sämre är det med kvinnornas alster. Spinnrockar och vävstolar har tystnat. Vad de senare beträffar kan man bara beklaga, att de styrande inte längre har råd med de korta vävkurserna på sex veckor. De utgjorde en ypperlig stimulans och fortsättning på ortens fina vävtraditioner. Men ännu skapas trasmattor rätt allmänt i hemmen, och någon gör t. o. m. en präktig och vacker soffdyna i trasmatt-teknik i de gamla soll-färgerna.

En god måttstock på vad kvinnornas handarbeten i nutiden omfattar får man på syföreningsauktionerna. Där kan man i uppsjön

Anders Trapp.

Foto: Ernst Karlsson

på virkade dukar och stereotypa handarbeten hitta sällsynta pärlor av verklig hemskapad slöjd. Jag vill bara nämna några saker: en ljuvlig schal i milda vita och beige färger, en folot-fläta virkad på längden, som ger de vackraste och ålderdomligaste mönstren, en kudde sydd i vackert täckande korsstygnsmonster av växtfärgat ullgarn i brunt och gult, som luktar vildmark till den milda grad av växtfärgerna, att man blir yr i mössan. Och kanske ännu någon ur sitt förråd hämtar handvävda handdukar, sköna att handha som inga maskintillverkade av obestämt material och behandlade med okända kemiska medel. Även intresset för bandvävnad har vaknat på sista tiden, och flera duktiga bandväverskor är verksamma, t. ex. Mia Nilsson och Berit Hansson.

Och mera positivt kan vi komma med. På "Johnsons Hemslöjd" har man en stående utställning av spånadsmateriel och deras användning till gamla och nya textilier samt en instruktiv utställning av trä och träslöjd, som inspirerat många slöjdare. Även Hemslöjdsföreningen har återupptagit utställningar om somrarna, där man kan få goda tips om hemslöjdare. — Lill-Anna Bälter har återuppväckt sollerösömmen och leder välbesökta kurser, där man både kopierar och nyskapar på ett föredömligt sätt. Men vad skall man säga om att Märta Vestberg knappast får nog många deltagare till en fransflättningskurs i vår socken? Vet man vilken kapacitet man där går miste om, och vilken fin teknik? Hon är ju vida känd — inte minst i Stockholm och på muséet i Falun — för sin skicklighet och sin kunighet i gamla mönster. Redan som 13-åring lärde hon sig av den då åttioåriga Ryssper Margit att fläta frans på gammalt Sollerövis. Även i en annan typisk solleröteknik, tverkrokssöm, är hon en mästare. Fransflätning är en teknik, som har gammal hemortsrätt här. Gamla bouppteckningar upptog ofta "fensterknytningar", och varje linneväv avslutades med att varpresten flätades till en frans, och slutstycket användes sedan till "ankläde" eller syddes ihop till översängsförlåt. Även i våra dagar kan man göra underbara saker, om man ids lära sig tekniken.

I början av sin tillkomst hade Hemslöjdsföreningen många tävlingar, bl. a. i att komponera dukar med sollsöm och att tillverka lämpliga souvenirer. Så kom t. ex. soldtackan, soldkvått och knikå-kalln fram. I tävlingen om att väva den vackraste löparen vann Emma Vikman första pris. Vi undrar vad hon gör nu och beslutar göra ett besök —.

När vi kommer dit, vittnar hela hemmet om en kvinna, som är väl förtrogen med vävstolen. Alla textilier är hemvävda, mattor, gardiner, draperier, gärna i lite ovanliga, individuella mönster, Jag fäster mig särskilt vid de nygamla ripsmattorna i frisk blåvit mönstring med försiktiga inslag av rött samt draperierna, solvade i den gamla soldmönstringen "2 avut å 2 rätt" och med livliga men fint avvägda färger. Sviterna av en vristskada gör att Emma har måst inskränka på vävningen, men vävstolen i köket visar, att den ingalunda får vila långa stunder.

Märta flätar frans.

Dalarnas museums bildarkiv

Emma berättar att hon om somrarna har flera vävstolar på gång i utrymmen, som nu står kalla. Hon har vävt för eget behov, för avsalu och på beställning ända sedan sin tidiga ungdom. Ett tag drömde hon om att ordna en vävstuga med många olika vävar, där de som hade lust kunde väva sig ett stycke när det passade dem, men lokalfrågan var svårlöst och de styrande var oförstående för enskilt initiativ. Solleröns vävintreserade kvinnor saknar fortfarande denna så eftertraktade vävstuga — i en ljus och varm lokal och med färdiga vävar att bara sätta sig till, när andan faller på. — Men Emma saknar ingalunda arbete, hon hinner inte med alla beställningar, och

det hon hittills vävt upp till försäljning i hemmet är för länge sedan slut, men det kommer väl flera somrar, hoppas vi —. Hon räknar inte med någon lagstadgad timpenning, men det är ju så roligt att väva, och hon kan helt enkelt inte låta bli. Storförtjänster har det aldrig blivit, men det var hon ju inte ute efter heller.

Vad är det som kännetecknar Emma och hennes vävning? — Ja, först är det glädjen att väva, att skapa, att inte bara gå i vanda spår. Hon säger: ”Man skickar mig en bit tapet eller möbeltyg och säger: Gör något till det här! och det gör hon, mera försiktigt och dämpat än djävt kanske. Hon använder de gamla solvsätten och bygger på de gamla mönstren, och hon blandar garner och färger till fina nyanser. Se på hennes mattväv i köket: man skickade henne en stor korg med mattor och sade: Gör vad du vill och kan av detta! Det har blivit många mattor i olika färgtoner, en turkosgrön, en jeansblå, en brungul o. s. v., allesammans vävda med distinkta ränder och fint hopplockade bottnar av nästan bara småtrasor. Man skulle gärna vilja äga dem alla, men tyvärr — de är inte till salu.

Emma får stå som representant för dessa otidsenliga väverskor, som mer väver för lusten än förtjänsten. Än finns det några enstaka, men de är inte många. Att skapa något nyttigt och vackert av gamla förslitna kläder, som annars skulle gått i soptunnan, det ger dem tillfredsställelse!

Hemslöjd eller fabriksvaror? Vilka väljer vi, och varför? Oftast blir det väl en kompromiss, men nog är vi många, som gärna väljer hemslöjd och hantverk, om vi kan. Varför? Är den värd sitt pris? — Värderingarna beror på associationerna, vad vi kommer att tänka på när vi brukar tingen, säger någon. — Jag sitter med en smörkniv av ene i min hand, bredvid ligger en engångskniv av plast. ”Plastkniven är lika bra, och dessutom billigare. Allt beror på associationerna”. — Javisst, träkniven luktar ene, jag tänker på orörd skog, där enen tillåts växa, vinden susar och luften är ren. Kanske också på en gammal man, som putsar sin kniv utan att snegla på klockan, tills den är slät och skön att ta i. Plastkniven kommer mig att minnas trasiga rester vid väggkanten, kanske också en TV-film från en P V C-fabrik med maskförsedda, stressade arbetare. — Är associationerna dataminnets gång i nervbanorna eller förfäders och anmödrars viskningar

om minnen och erfarenheter från framfarna dar? Vi kan uttrycka det på olika sätt men ändå mena samma sak. Nog kan vi känna att slöjdaren lämnat något av sin ande i verket, och det är en levande ande, inte maskinens döda och opersonliga. —

Den anden innefattas i vad vi kallar KULTUR. Kultur betyder odling, att bruka något. Odlar vi inte åkern och har den i kultur, är den snart ett tillhåll för sly och ogräs. Brukar vi inte vår förmåga att skapa, att öva handens och ögats förmåga att utvälja, tillverka och avväga, förlorar vi den och hemfaller åt den opersonliga s. k. maskinkulturen. Maskinerna ska vara våra tjänare, inte våra herrar. Prylarna blir kanske inte så många, om vi gör dem själva, men de ger oss ro och eftertanke. De knyter trådar bakåt — av minnen, värderingar — och f r a m å t, mot det äkta, det enkla, det sköna. Sådan är hemslöjdens kultur, som vi vill slå vakt om!

Lilly Sterner-Jonsson

Emma i vävstolen.